

Oecumenische sociale ethiek

Inzicht in en overzicht van de oecumenische sociale ethiek is geen sinecure. De Katholieke Sociale Leer is een indrukwekkend bouwwerk van documenten en talloze goede werken. De christelijke traditie kent vele andere stromingen. Het is zeker niet gezegd dat de sociale ethiek van die andere gezindten in tegenspraak zou zijn met de Katholieke Sociale Leer, maar ze vallen er niet mee samen. Andere gezindten zijn bijvoorbeeld de uiteenlopende protestantse denominaties, de oosterse orthodoxie, de evangelische beweging (*evangelicals*) en de pinksterbeweging (*pentecostals*). In deze bijdrage beperk ik me tot de sociale ethiek van de oecumenische beweging.

Oecumenische beweging

Het begrip ‘oecumenische beweging’ gebruik ik in een dubbele betekenis. De eerste betekenis is die van samenwerking tussen diverse kerkgenootschappen (interkerkelijk). Die samenwerking treffen we bijvoorbeeld aan in de (Nederlandse) Raad van Kerken¹, de Conferentie van Europese Kerken (CEC)² en de Wereldraad van Kerken (WCC)^{3 4}. Je ziet die ook in meer gespecialiseerde organisaties zoals PAX⁵ en Oikos⁶. In Nederland neemt de Katholieke Kerk volop deel aan deze interkerkelijke verbanden; op Europees en mondiaal niveau is dat echter niet het geval. Oosters-orthodoxe kerken nemen wel weer deel aan de CEC, de WCC en ook de Raad van Kerken. *Evangelicals*, *Pentecostals* en ook de meer strengere protestantse (calvinistische) kerken zijn geen lid van de genoemde interkerkelijke organisaties. De tweede betekenis is de gerichtheid op heel de bewoonde aarde. Het christelijke geloof speelt zich niet (alleen) af binnen de relatie tussen de gelovige en God of tussen de gelovige en zijn of haar geloofsgemeenschap, maar ook in de relatie tussen de gelovige en de bredere wereld, menselijk en niet-menselijk. De inzet is – om het maar met grote woorden te zeggen – het heil van heel de wereld. Het woord ‘heil’ mag dan een religieuze connotatie hebben, bekeringsijver (proselitisme) is niet typerend voor de oecumenische beweging.

Binnen het domein van internationale samenwerking maken ICCO⁷ en Kerk in Actie⁸ deel uit van de oecumenische beweging. Beide organisaties participeren ook in *Action by Churches Together* (ACT Alliance).⁹ De daarmee verwante reformatische en evangelische ontwikkelingsorganisaties werken samen onder de koepel van Prisma.¹⁰ De Nederlandse Zendingsraad kan ook tot de oecumene gerekend worden, zij het dat deze wel wat breder is samengesteld.¹¹ Binnen het domein van kerk en

¹ <http://www.raadvankerken.nl/> De Koptisch-Orthodoxe Kerk en de Syrisch Orthodoxe Kerk zijn ook lid van de Raad van Kerken.

² <http://www.ceceurope.org/> Vanuit Nederland zijn de Protestantse Kerk, de Remonstrantse Broederschap, de Algemene Doopsgezinde Sociëteit en de Oud-Katholieke Kerk lid van de CEC

³ <https://www.oikoumene.org/en/>

⁴ De afzonderlijke kerkgenootschappen hebben ook weer eigen internationale netwerken zoals de *Lutheran World Federation* (<https://www.lutheranworld.org/>) en de *World Communion of Reformed Churches* (<http://wcr.ch/>).

⁵ <https://www.paxvoorvrede.nl/> De werkorganisatie PAX komt voort uit Pax Christi Nederland en het Interkerkelijk Vredesberaad.

⁶ <http://www.stichtingoikos.nl/>

⁷ <http://www.icco-cooperation.org/nl/>

⁸ <https://www.kerkinactie.nl/>

⁹ <http://actalliance.org/> Leden van ACT alliance zijn zowel kerken, kerkelijke organisaties, Raden van Kerken als (christelijke) ontwikkelingsorganisaties. ACT Europa (voorheen Aprove) is (nog) een onafhankelijke organisatie, maar hanteert inmiddels wel dezelfde naam.

¹⁰ <http://www.prismaweb.org/nl/over-prisma-en-coprisma/lidorganisaties>

¹¹ <http://zendingsraad.nl/participanten>

samenleving kan verwezen worden naar o.a. de Raad van Kerken, Kerk in Actie en INLIA¹². Daarnaast zijn ook allerlei lokale initiatieven hiertoe gerekend worden.

Het Christelijk Sociaal Congres (CSC)¹³ is binnen dit kader (ook) wat lastiger te plaatsen, omdat het niet direct verbonden is met kerkgenootschappen. De leden van het CSC zijn christelijk-sociale organisaties. Het is in zekere zin een product van de (Nederlandse) verzuiling, dus met de vorming van christelijke organisaties op alle levensterreinen¹⁴. Het CSC is echter wel interessant omdat het ook zoekt naar een 'christelijk-sociale identiteit' en omdat het uiteenlopende christelijke stromingen probeert te verbinden.^{15 16}

Sociale ethiek

De sociale ethiek van de oecumenische beweging heeft haar eigen dynamiek. Ze staat altijd in wisselwerking met de context (plaats en tijd). Waar de katholieke sociale leer zich behoedzaam ontwikkelt door iedere nieuwe stap te plaatsen binnen de kaders van eerder verschenen encyclieken, lijkt bij de oecumenische beweging minder behoefte aan te zijn. Toch zijn er op een wat abstracter niveau wel een rode lijn te ontdekken.¹⁷ Ik beperk me tot enkele centrale begrippen die m.i. de ontwikkeling in de sociale ethiek goed samenvatten.

Verantwoordelijke samenleving¹⁸

Het eerste sociaal-ethische concept staat bekend als de verantwoordelijke samenleving. Binnen de toenmalige politieke en maatschappelijke context hield men gepaste afstand van enerzijds het communisme en anderzijds het economisch liberalisme. Beide ideologieën (dan wel uitwassen van beide ideologieën) konden onder kritiek gesteld worden. Richting de kerkelijke achterban was het concept ook een aanmoediging om als individuele christenen en als christelijke gemeenschappen deel te nemen aan de samenleving. De ordening van de samenleving (politiek, economie) behoort dienstbaar te zijn aan de mens. In die zin staat de 'verantwoordelijke samenleving' voor een maatschappijvisie, waarbij het welbevinden van de mens (menselijke waardigheid) het richtinggevend criterium is. Deze perceptie staat haaks op 'je verantwoordelijkheid nemen' in de betekenis van 'je eigen broek op houden'. Vanuit deze perceptie werden de grote veranderingen in de samenleving van de jaren zestig en zeventig tegemoet getreden: bevrijdingsstrijd, dekolonialisatie, nieuwe technologieën, apartheid in Zuid-Afrika en de wapenwedloop.

Naar een rechtvaardige, participatieve en duurzame samenleving

Het tweede concept luidt 'towards a just, participatory and sustainable society' (JPSS). Het geeft een nadere invulling van de verantwoordelijke samenleving door een aantal dragende waarden expliciet

¹² <http://www.inlia.nl/>

¹³ <http://www.stichting-csc.nl/>

¹⁴ onderwijs, zorg, politiek, arbeid, media, ontwikkelingssamenwerking, academie etc.

¹⁵ Zie de Jubileumuitgave (2016): *"De kracht van verbondenheid"* (Visiedocument) en "... dat ge de onhoudbaarheid van den tegenwoordigen toestand inziet ... "(historie)

¹⁶ Een bundel onder redactie van Rien Fraanje legt een verbinding tussen de encycliek *Rerum Novarum* (1891) en de rede van Kuyper over de sociale kwestie (1891): *Paus Leo XIII en Abraham Kuyper. De encycliek Rerum Novarum en de rede over de sociale kwestie* (2016).

¹⁷ Bert Hoedemaker, Anton Houtepen en Theo Witvliet brachten in 1993 een nog steeds informatief leerboek uit over *Oecumene als leerproces*.

¹⁸ Een belangrijke speler en denker binnen de Wereldraad van Kerken was Harry de Lange. Hij was in Nederland o.a. betrokken bij de Sectie voor Sociale Vragen van de Raad van Kerken, het Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving en ook de Novib. Greetje Witte-Rang schreef een intellectuele biografie: *Geen recht de moed te verliezen. Leven en werken van dr. H.M. de Lange (1919-2001)* (2008).

te benoemen. De meest opvallende waarde is wellicht duurzaamheid¹⁹, althans voor die tijd (jaren zeventig). Dit begrip was in de oecumene al 13 jaar *common sense* ruim voor de verschijning van het Brundtland rapport *Our Common Future* (1987). Bijzonder is ook dat dit begrip vanaf het begin ook verbonden werd met de kwaliteit van leven. Het ging niet alleen om fysieke noties²⁰, maar ook om de sociale en culturele aspecten. Deze verdere invulling van de verantwoordelijke samenleving bracht uiteraard ook spanningen tussen de drie waarden aan het licht. Het benadrukken van de waarde van duurzaamheid werd ook wel beleefd als een poging om de economische kansen van ontwikkelingslanden te verkleinen en om de bestrijding van armoede minder prioriteit te geven. Deze discussies liepen binnen de Wereldraad hoog op.²¹

Naast of in het verlengde van dit concept ontwikkelde zich ook het concept van ‘kerk van de armen’. Hier was sprake van een moreel criterium: de samenleving dient beschouwd te worden vanuit de ervaringen van de armsten, onderdrukten en uitgesloten. Idealiter zouden kerken en christenen partijgangers van hen moeten zijn. Deze ontwikkeling staat niet los van de toenemende presentie van christenen uit de ‘Derde Wereld’ en de bevrijdingsstrijd in tal van landen. De pogingen om de samenleving te bezien door de ogen van de armsten leidde in Nederland tot scherpe confrontaties tussen de oecumenische beweging en de christelijk-sociale beweging.²²

Binnen de Nederlandse kerken is de campagne Nieuwe Levensstijl een kristallisatiepunt van JPSS. De primaire inzet lag bij het eigen – individuele - leven (anders omgaan met ... consumptie, geld, tijd, arbeid etc.), maar daarnaast besteedde de campagne ook aandacht aan de rol van gemeenschappen en de maatschappelijke verhoudingen.

Gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping

De kiem voor het conciliair proces is gelegd tijdens de Assemblee van de Wereldraad van Kerken te Vancouver (1983). Enkele jaren later (1985) gaf Carl Friedrich von Weitzäcker een nieuwe impuls met zijn toespraak ‘De tijd dringt’. De kernwaarden lijken een meer theologische lading te hebben gekregen. Het seculiere begrip rechtvaardigheid is vervangen door het Bijbelse gerechtigheid; het seculiere begrip participatie is weggelaten; het woord vrede (met ook evidente Bijbelse connotaties) is daarvoor in de plaats gekomen; het begrip duurzaamheid is vervangen door een heel sterk theologisch geladen begrip ‘integrity of creation’. De notie van een conciliair proces lijkt vooral te duiden op het belang van procesmatige aanpak, van interactie tussen diverse *stakeholders* en uiteindelijk bondgenootschappen. Het hoogtepunt was een bijeenkomst in Seoel waarbij de deelnemers wederzijdse verplichtingen aangingen rond specifieke thema’s. De Nederlandse kerken zetten in relatie tot de kerken in de Pacific bijvoorbeeld sterk in op de vermindering van de uitstoot van broeikasgassen.

In Nederland leidde het conciliair proces tot allerlei publicaties, veel gespreksavonden en enkele landelijke kerkendagen. De gezamenlijkheid werd zeer gewaardeerd, maar de impact op de samenleving was minimaal.

¹⁹ D.L. Renkema en C.T. Hogenhuis, ‘Duurzaamheid in de oecumenische beweging’ in: C.T. Hogenhuis (red), Om kwaliteit van duurzaamheid. Een nieuwe fase in de discussie over de duurzame samenleving. (1996)

²⁰ Uitputting grondstoffen, vervuiling van het milieu etc.

²¹ Menno Kamminga heeft deze spanningsvelden grondig verkend vanuit de ethiek: *Onderweg naar overvloed. Naar een oecumenische visie op ontwikkeling en ontwikkelingssamenwerking* (2001).

²² De confrontaties waren het scherpst rond het anti-apartheidsbeleid, sociaal beleid in Nederland, kernwapenstrategie en de keuze van bondgenoten in Latijns-Amerika (CNV & CLAT versus Solidaridad).

In deze jaren veranderde de wereld ingrijpend. Het einde van de apartheid, het einde van de koude oorlog en volgens sommigen het einde van de geschiedenis. Men hoopte dat er eindelijk ruimte zou komen om de grote vragen eensgezind ter hand te nemen²³. Net als na de hoopvolle periode na de Tweede Wereldoorlog verdampte ook nu de hoop weer snel. Conflicten langs etnische en religieuze lijnen brandden in tal van landen los, met als dramatisch dieptepunt de terroristische aanslagen van 9/11 en de daarop volgende strijd tegen het terrorisme.

De Wereldraad van Kerken had na de koude oorlog van doen met lastige vraag naar zijn rol in de voormalige Oostbloklanden en de positie van de kerkelijke vertegenwoordigers uit die landen in de Wereldraad van Kerken. Het accent kwam te liggen op het verbinden van allerlei lokale initiatieven, binnen en vanuit een specifieke context. Daarnaast werd vanuit de eigen waarden profetische kritiek uitgeoefend op het neoliberalisme en de daarmee verbonden uitwassen. Te denken valt aan de Jubilee campagne²⁴ en de gesprekken met Wereldbank en IMF en uiteraard het Agape document²⁵. De dragende waarden komen daar impliciet en expliciet tot uitdrukking.²⁶

Pelgrimage van gerechtigheid en vrede

De Nederlandse Raad van Kerken²⁷ vat de pelgrimage op een mooie manier samen:

Wij, mensen, zijn onderweg.

Sommigen bewust, anderen zonder besef.

Vanuit de kerken lopen we graag een stukje mee. We noemen het een pelgrimage.

Hier lijken geen nieuwe waarden tot uitdrukking te komen. De *core values* blijven gehandhaafd. Hoogstens valt op dat participatie, duurzaamheid en heelheid van de schepping niet meer expliciet benoemd worden. Gerechtigheid en vrede hebben een brede betekenis die deze 'verdwenen' waarden omvatten. De intentie is om samen op te lopen, ongeacht geloof of levensbeschouwing, maar wel in het teken van gerechtigheid en vrede.

De Wereldraad van Kerken²⁸ kiest de volgende uitnodigende woorden:

Become involved in the Pilgrimage of Justice and Peace: an initiative of the WCC member churches "to work together in a common quest, renewing the true vocation of the church through collaborative engagement with the most important issues of justice and peace, healing a world filled with conflict, injustice and pain."

Deze woorden lijken meer gericht op de roeping van de kerk dan op vernieuwing van de wereld. Maar ook hier gaat het om *engagement* met de urgente maatschappelijke issues.

²³ Zie de grote VN summits in de jaren negentig over voedsel, sociale vragen, vrouwen, bevolking, milieu&ontwikkeling en klimaat, uitlopend op de Millenniumverklaring en de Millenniumdoelen.

²⁴ Kwijtschelding van illegitieme schulden

²⁵ <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/assembly/2006-porto-alegre/3-preparatory-and-background-documents/alternative-globalization-addressing-people-and-earth-agape>

²⁶ Greetje Witte-Rang, Hielke Wolters e.a., *Uitsluitend participatie. Theologische overwegingen bij globalisering*, 2005. Die boek geeft een beeld van de wijze waarop de oecumenische sociale ethiek is gepraktiseerd.

²⁷ <http://www.raadvankerken.nl/pagina/2798/pelgrimage>

²⁸ <http://www.oikoumene.org/en/what-we-do/pilgrimage-of-justice-and-peace>

Nawoord

Mijn poging om de oecumenische sociale ethiek te schetsen heeft zeker niet de pretentie uitputtend te zijn.²⁹ Ze laat wel zien dat deze ethiek zich beweegt rond de woorden (en waarden) menselijkheid, verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid, duurzaamheid en participatie. Mijn indruk is dat het woordgebruik de laatste twee decennia wat ‘Bijbels’ – minder seculier - is geworden. De waarde van spiritualiteit en rituelen komt ook meer op de voorgrond. Misschien staat deze verschuiving niet los van een verminderde betrokkenheid van andere wetenschappelijke disciplines dan de theologie bij het werk van de oecumenische beweging. Hoe dan ook, de kansen op samenwerking met andere christelijke stromingen (evangelicalen, *pentecostals*, christelijk-socialen) zijn hiermee wel toegenomen. De scherpe confrontaties lijken in ieder geval verleden tijd te zijn.

Maar hoe we het ook wenden of keren, naast de woorden en waarden gaat het ook om de praktijken (‘moresprudentie’). Juist daar liggen ook de kansen voor en ervaringen met samenwerking, binnen de brede christelijke traditie en met andere religieuze of niet-religieuze stromingen.

David Renkema

28 november 2016

²⁹ Het is bij lange na geen *Dictionary of the Ecumenical Movement* (Nicholas Lossky, José Miguez Bonino e.o.; 2002).